

CHARLES DIEHL

BIZANȚ.
Mărire și decădere

Cuprins

PARTEA I EVOLUȚIA ISTORIEI BIZANȚULUI

Capitolul I. Formarea imperiului oriental	13
De la fondarea Constantinopolului la finalul secolului al IX-lea (330–867)	13
<i>Domnia lui Iustinian (518–565)</i>	15
Transformarea și organizarea imperiului oriental	16
<i>Opera dinastiei Isauriene (717–867)</i>	19
Capitolul II. Apogeul imperiului și căderea (867–1453)	21
Apogeul imperiului sub dinastia din Macedonia (887–1081)	21
Renașterea imperiului sub Comneni (1081–1204)	24
Imperiul sub Paleologi (1261–1453)	27

PARTEA A II-A ELEMENTELE PUTERII BIZANTINE

Capitolul I. Guvernarea imperiului	33
Originile și caracterul puterii imperiale	33
Formele exterioare ale autocrației imperiale	35
Întinderea puterii imperiale	37
Limitele puterii imperiale	39
Viața imperială	43
Puterea instituției imperiale	44
Capitolul II. Armata și apărarea monarhiei	45
Compunerea armatei	45
<i>Mercenarii</i>	46
Calitățile armatei imperiale și locul ei în societate	49
Defectele organizării militare	52
<i>Generalii</i>	53
Armatele de la frontiere și apărarea teritoriului	55

<i>Războiul la frontiere</i>	57
Marina.....	59
Capitolul III. Diplomația bizantină	61
<i>Bizanțul și lumea barbară</i>	61
Mijloacele diplomației bizantine și acțiunea ei politică.....	63
<i>Acțiunea religioasă</i>	68
Rezultatele diplomației bizantine.....	69
Primejdiile diplomației imperiale.....	72
Capitolul IV. Administrarea imperiului	74
Evoluția administrației bizantine.....	74
Caracteristicile guvernului central și ale organelor administrative.....	76
<i>Guvernarea provinciilor</i>	77
<i>Centralizarea administrativă</i>	78
Chestiunea financiară.....	79
<i>Unitatea națională</i>	82
<i>Unificarea prin elenism</i>	84
<i>Unirea prin ortodoxie</i>	85
<i>Asimilarea țărilor cucerite</i>	86
<i>Bulgaria</i>	86
<i>Regiunea Eufratului</i>	88
<i>Italia de Sud</i>	90
Capitolul V. Puterea economică	93
Cauzele prosperității imperiului. Căile comerciale.....	93
<i>Porturile</i>	94
Marina și expansiunea economică.....	97
<i>Obiectele comerțului</i>	99
Politica economică a imperiului.....	102
Agricultura și regimul pământului.....	105
<i>Situația agriculturii</i>	107
Capitolul VI. Constantinopol	109
<i>De unul singur, tot imperiul</i>	109
Marea cetate militară.....	110
Un oraș monden.....	112
<i>Monumentele cetății</i>	113

<i>O capitală a religiei</i>	115
<i>Un mare centru industrial și comercial</i>	118
<i>Cetatea culturii și a artei</i>	120
<i>Orașul plăcerii</i>	121
Populația Constantinopolului și aspectul străzilor	122
Capitolul VII. Asia – forța imperiului	126
Populațiile Anatóliei	127
Viața provincială în Asia Mică	129
Primejdiile forței provinciale	134
<i>Patriotismul bizantin</i>	135
<i>Viața provincială în Europa</i>	135

PARTEA A III-A

ELEMENTELE DE DESCOMPUNERE

Capitolul I. Demoralizarea politică	140
Cauzele anarhiei politice	140
Revoluțiile populare	142
<i>Sedițiunea de la Nika</i>	143
<i>Revoluția de la 1042</i>	144
<i>Revoluțiile Bisericii</i>	146
<i>Revoluția din 1057</i>	147
<i>Insurecțiunile militare</i>	148
<i>Revoluția din palat</i>	150
Consecințele anarhiei politice	150
Capitolul II. Demoralizarea socială	153
Patimile dominante ale societății bizantine.....	153
<i>Religia</i>	155
<i>Spiritul de intrigă și viața de Curte</i>	156
Caracterul bizantin. Pecetea orientală	157
<i>Pecetea elenică</i>	159
<i>Contrastele caracterului bizantin</i>	160
<i>Mihail Psellos</i>	161
<i>Ioan Cantacuzino</i>	163
<i>Familia Comnenilor</i>	164
<i>Kecavmenos</i>	166

Capitolul III. Elementele de descompunere ale imperiului	168
Originile feudalității în Orient	168
<i>Feudalitatea orientală în secolul al X-lea</i>	170
Puterea centrală și aristocrația feudală	172
<i>Marile răscoale feudale din secolul al X-lea</i>	173
Triumful feudalității în secolul al XI-lea	178
Feudalitatea orientală în secolele XIII și XIV	180
Capitolul IV. Elementele de descompunere ale imperiului (continuare)	182
Biserica în societatea bizantină – Patriarhatul	182
<i>Călugării</i>	183
<i>Biserica și statul</i>	185
Monarhismul și imperiul. Cearta icoanelor și lupta pentru libertatea Bisericii	186
<i>Dezvoltarea proprietății mănăstirești</i>	189
<i>Decăderea instituției monahale</i>	191
Patriarhatul și imperiul	193
<i>Mihail Cerularios</i>	194
<i>Patriarhatul și papalitatea</i>	196
Capitolul V. Imperialismul bizantin	198
Imperialismul bizantin în Occident	199
Politica imperialistă a împăraților macedoneni	202
Politica imperialistă a Comnenilor	204
Imperialismul bizantin în Orient	209
Capitolul VI. Decadența economică	213
Decadența agriculturii	213
Decăderea comerțului	216
Situția financiară a imperiului	224
Capitolul VII. Decadența militară și fărâmițarea teritorială a imperiului	227
<i>Micșorarea efectivelor militare</i>	227
<i>Scăderea valorii armatei</i>	230
<i>Comandamentul armatei</i>	234
<i>Consecințele decăderii militare</i>	235

Fărămițarea teritorială a monarhiei	237
<i>Pierderea Asiei</i>	237
<i>Dezmembrarea imperiului în secolul al XIII-lea</i>	238
<i>Ruinarea imperiului sub Paleologi</i>	239
Capitolul VIII. Bizanțul și Occidentul	242
Cauze religioase	242
<i>Ruptura politică între Roma și Bizanț</i>	244
<i>Ruptura religioasă între Roma și Bizanț</i>	246
Rațiuni politice	249
Rațiuni comerciale	253
<i>Cruciada a IV-a și urmările ei</i>	255
În epoca Paleologilor	256

PARTEA A IV-A

SERVICIILE ADUSE DE BIZANȚ

Capitolul I. Civilizația bizantină	259
Tradiția clasică	260
<i>Pecetea creștină</i>	266
<i>Contactul cu Orientul</i>	268
Mișcarea ideilor	270
<i>Istoria</i>	270
<i>Teologia</i>	274
<i>Mișcarea ideilor filosofice</i>	277
<i>Retorica și elocința</i>	278
<i>Varietatea cugetării bizantine</i>	279
<i>Caracterul literaturii bizantine</i>	280
Dezvoltarea artei bizantine	283
Viața bizantină	288
Capitolul II. Răspândirea ortodoxiei și formarea lumii slave	291
Bizanțul și lumea slavă	291
<i>Bizanțul și Bulgaria</i>	295
<i>Bizanțul și Rusia</i>	298
<i>Bizanțul și Serbia</i>	302
<i>Bizanțul și România</i>	304
Bizanțul și Orientul asiatic	305

Capitolul III. Răspândirea civilizației bizantine în Occident	309
Cauzele influenței bizantine.....	309
Bizanțul și arta occidentală	312
Influența intelectuală a Bizanțului asupra Occidentului.....	317
CONCLUZII	322
Moștenirea Bizanțului	322
Bizanțul și turcii	323
<i>Bizanțul și elenismul</i>	325
Bizanțul și Rusia	327
Bizanțul și ambițiile balcanice	332

PARTEA I

Evoluția istoriei Bizanțului

Cu toate lucrările ce au reînnoit-o în ultimii cincizeci de ani, istoria Imperiului Bizantin rămâne, mereu, obiectul prejudecăților îndărătnice. Pentru mulți dintre contemporanii noștri apare, tot așa cum apărea pentru Montesquieu și lui Gibbon: continuarea și decadența Imperiului Roman. Adevărul arată însă că Bizanțul a fost cu totul altceva.

Oricât se va fi proclamat, cu plăcere, moștenitor și continuator al Romei; oricât împărații săi se vor fi intitulat, până în ultima zi, „bazileii romanilor”; oricât ambițiile principilor care o guvernară vor fi cuprins adesea lumea occidentală și nu vor fi renunțat, niciodată, la drepturile ce le formulau asupra anticei și glorioasei capitale a imperiului; Bizanțul devenise, de fapt, foarte repede, ceea ce a fost: o monarhie a Orientului.

Nu trebuie să-l judecăm deloc prin comparație cu amintirile zdrobitoare ale Romei: așa cum s-a spus, pe drept cuvânt, Bizanțul a fost „un stat al Evului Mediu, așezat la frontiera extremă a Europei, la marginile barbariei asiatice”¹. Așa cum a fost, a fost mare.

De altfel, după războiul celor o mie de ani, ce a supraviețuit căderii Imperiului Roman, Bizanțul n-a coborât deloc, cum ne place să credem, în mers neîntrerupt spre ruină. Crizelor, în care era gata-gata să se prăbușească, le-au urmat, de multe ori, perioade de o splendoare fără pereche, când, după spusele unui cronicar, „imperiu – această femeie bătrână – apare ca o fată împodobită cu aur și pietre prețioase”.

---

¹ Rambaud, *L'Empire Grec au X-e siècle*, p. 7.

Bizanțul a trăit o mie de ani, și nu datorită numai vreunei întâmplări fericite: a trăit glorios. A avut mari împărați și iluștri oameni de stat, diplomați abili, generali victorioși, care l-au guvernat și au condus afacerile; în mâinile lor, Bizanțul a îndeplinit, în lume, o mare operă.

Înainte de cruciade și cu o mai multă perseverență poate a fost campionul creștinătății împotriva necredincioșilor; în fața barbariei, a fost centrul unei admirabile civilizații, cea mai rafinată, cea mai elegantă pe care a cunoscut-o Evul Mediu, timp îndelungat. A fost educatorul Orientului slav și asiatic; în final, influența sa se întinsese până în Occident, care a învățat nemăsurat de mult la școala Constantinopolului.

Și, fără îndoială, acest imperiu a avut cusururile sale, greșelile sale, viciile sale și apoi s-a năruit, în 1453, sub loviturile turcilor.

Totuși, dacă am încerca să exprimăm, printr-o schemă grafică, evoluția istoriei sale milenare, nu va trebui să o realizăm printr-o linie dreaptă coborând, fără oprire, spre prăpastie, ci printr-o serie de curbe, rând pe rând, urcând și coborând.

Acest lucru nu trebuie pierdut niciodată din vedere dacă dorim să înțelegem istoria Imperiului Bizantin și să studiem cauzele profunde ale grandorii și decadenței sale: iată de ce, înainte de a porni la acest studiu și pentru înțelegerea sa, este indispensabil să amintim, într-un scurt rezumat, trăsăturile caracteristice ale acestei lungi istorii și evoluția acestui imperiu milenar.

CAPITOLUL I

Formarea imperiului oriental

I

De la fondarea Constantinopolului la finalul secolului al IX-lea (330–867)

În ziua când Constantin întemeiază Constantinopolul și face din el a doua capitală a Imperiului Roman, în aceea zi – 11 mai 330 – se născu Imperiul Bizantin. Prin poziția sa geografică, în punctul unde Europa se întâlnește cu Asia, Constantinopolul era centrul natural în jurul căruia se putea grupa lumea orientală. Pe de altă parte, prin pecetea elenică ce îl marca și, mai ales, prin caracterul nou ce îi dădea creștinismul, tânăra capitală, „noua Romă”, se deosebea profund de cea veche și simboliza noile aspirații și caractere ale lumii orientale. Prin aceasta, cu toate că Imperiul Roman a stăruiat încă un secol și jumătate – până în 476 –, cu toate că, până la finalul secolului al VI-lea, tradiția romană rămânea încă vie și puternică, totuși partea orientală a monarhiei se strângea în jurul orașului lui Constantin și lua, ca să spun așa, cunoștință de ea însăși.

În afară de aceasta, începând cu secolul al IV-lea, sub păstrarea aparentă și teoretică a unității romane, nu o singură dată cele două jumătăți ale imperiului s-au separat, guvernate de doi împărați deosebiți; iar când, în 395, Teodosiu cel Mare muri, lăsând celor doi fii ai săi – Arcadius și Honorius – o moștenire împărțită în două imperii, separația, care, de mult timp, tindea să izoleze Orientul de Occident, se consolida și devenea definitivă.

Pe parcursul lungii perioade istorice – de la anul 330 până la 518 –, două crize grave, zguduind imperiul, se

încheiară prin a da părții orientale fizionomia sa proprie. Una a fost provocată de invazia barbară. S-a putut crede întâi că Bizanțul nu o va suporta mai bine decât Roma, că n-ar rezista la lovitura formidabilă ce-i dădeau, în cursul secolului al V-lea, rând pe rând, vizigoții lui Alaric, hunii lui Attila, ostrogoții lui Teodoric. De fapt, s-a întâmplat altfel. Pe când șefii barbari își croiau regate din fâșiile imperiului din Occident, pe când ultimul împărat roman dispărea în 476, invazia aluneca de-a lungul frontierelor imperiului din Orient și nu-l încâlca decât trecător: astfel că noua Romă rămânea în picioare – parcă mărită de toată catastrofa în care se scufunda vechea Romă, și prin aceasta, aruncată și mai mult, spre Orient.

Cealaltă criză a fost criza religioasă. Orientul a fost locul unde se născură toate ereziile ce au tulburat Biserica în secolele al IV-lea și al V-lea: arianism, nestorism, monofizism, toate aceste complicate discuții, în care s-au ciocnit, într-un contrast uluitor, spiritul grec captivat de subtila metafizică teologică și clarul și sobrul geniu al lumii latine, în care s-au îmbrâncit, de asemenea, într-o luptă violentă, episcopatul Orientului, suplu și docil servitor al voinței stăpânului, cu mândria intransigentă, cu fermitatea ambițioasă a pontifilor romani. Începând cu a doua treime a secolului al V-lea, schisma separa, pentru prima oară, Roma și Bizanțul. Și tot mai mult apărea, în timpul Zenonilor și Anastașilor, concepția unui imperiu oriental, trăind o viață proprie și în care se întâlneau deja unele dintre trăsăturile caracteristice ale celui ce avea să fie Imperiul Bizantin: o monarhie absolută, în felul monarhiilor orientale; o administrație foarte centralizată; o biserică, a cărei limbă era cea grecească și care, prin aceasta, tindea să se constituie într-un organism independent, o

biserică ce, pe de altă parte, depindea strâns de statul care o conducea. Evoluția care atrăgea Bizanțul spre Orient părea aproape de încheiere.

Domnia lui Iustinian (518–565)

Această evoluție ce părea naturală și necesară este întreruptă de secolul al VI-lea. Împăratul Iustinian, a cărui puternică figură domină toată această epocă, a dorit să fie un împărat roman, și a fost, cu adevărat, ultimul dintre marii împărați ai Romei.

Acest țaran din Macedonia a fost reprezentantul eminent al celor două mari idei, ideea imperială și ideea creștină, și, prin aceasta, numele său este însemnat în istorie. Moștenitor al Cezarilor și plin de amintirile măreției romane, el avea toate orgoliile și toate ambițiile. Visa să reconstituie unitatea romană, să restrângă drepturile imprescriptibile pe care Bizanțul, moștenitor al Romei, le avea asupra regatelor barbare din Occident; și, într-adevăr, a recucerit Africa, Italia, Corsica, Sardinia, Balearele, o parte din Spania; regii franci ai Galiei au acceptat suzeranitatea lui.

Continuator al marilor împărați ai Romei, a fost, ca și ei, legea vie, încarnarea deplină, a puterii absolute; el a fost legislatorul impecabil, reformatorul preocupat de buna ordine a imperiului. El a dorit, în final, să-și împodobească măreția imperială cu toate magnificențele: Sfânta Sofia, pe care a reconstruit-o, era monumentul incomparabil prin care a dorit să eternizeze gloria domniei sale și a numelui său. În prezent, la San Vitale din Ravenna, mozaicurile scânteietoare din pristolul solitar evocă, în chip uimitor, pompa fastuoasă de care se înconjurau stăpânii Palatului Sacru din Bizanț.